

РЕЦЕНЗИЯ

за дисертационния труд на Катя Грозева Исса

Български език на юг от Екватора

(социолингвистично проучване на езика

на българската емигрантска общност в гр. Сидни, Австралия)

за придобиване на научната степен „доктор на науките”

Представеният дисертационен труд се състои от увод, три глави (*Политиката на България към днешните ни емигранти и политиката на емигрантите към днешна България; Българският език в Сидни, Австралия; Теренно проучване на езика на българската общност в чуждоезиковото обкръжение на Сидни*), заключение, библиография, приложения, списък на публикациите по темата на дисертационния труд (30) и научните приноси (10).

Целта на изследването е формулирана по следния начин: „да предложи методика за проследяване на измененията в родния език на българските емигранти по света под влияние на другоезичната среда, в която се намират”. Амбицията на авторката е да „състави модел за проследяване и на моментното състояние/степен на владееене, и на последващите (очаквани) промени в езика ни (в теоретичен аспект) навсякъде в чужбина, където живеят българи”, а реализацията на тази методика в практически аспект се предвижда да бъде онагледена „чрез проучване на българската езикова ситуация в град Сидни, Австралия” (с. 5–6). К. Исса изхожда от идеята „изследването да провокира българското езиковане за аналогични проучвания навсякъде по света, където живеят българи“, и от надеждата, че предлаганата методика „ще понижи негативното отношение на емигрантите към възможностите за завръщане и евентуално бъдеще в България”. Детайлно са представени петте „предварителни” изследователски задачи, подчинени на актуалните проблеми за откриването на алгоритъма на деформацията върху родния български в чужбина и използването на всички възможности и средства за запазване на българския език за поколенията.

Обект на изследване в дисертацията са живеещите в Сидни български имигранти, участвали в научните социолингвистични експерименти, а предмет на изследването е тяхната българска реч в чуждоезиковото обкръжение. Подробно е обяснено как се е стигнало до представителната извадка от 80 изследвани лица. Следва представяне на основните задачи за изпълнение на терен. Първата звучи твърде амбициозно – „създаване на *стройна теория, модел за изследване на състоянието на*

езика, какъвто е създаден в българската социолингвистика за езика на града” (с. 43). Не мога да се съглася с твърдението, че след проучването на великотърновския език езиковата ситуация във всеки български град се изследва „лесно, като детска игра” – ако беше така, досега щяха да са изследвани всички градски езикови ситуации в България.

Формулираната основна задача се реализира най-напред чрез анкетно проучване на българските емигранти в Сидни въпреки декларираното недоверие към анкетния метод. Анкетният лист би могъл да се изнесе накрая като приложение. Съществената част от осъществяването на поставената основна задача е теренното проучване на идиолектите на емигрантите чрез метода на включеното наблюдение. Не е коректно твърдението, че „българският език в по-голяма или по-малка степен се използва в отделните български селища в различни варианти, отличаващи се най-вече фонетично” – отликите са на всички езикови равнища. Последната, по думите на авторката „най-трудната и най-амбициозната задача”, е установяване на деформациите и алгоритъма на тяхното движение – постъпковата закономерност в него, като под *алгоритъм* се разбира „процес на постепенно затихване на българоезичните употреби и замяната им с англоезични”, наречен „отродяване” (с. 50–51). Представени са предварителните нагласи, предположения и очаквания, както и зависимостта на алгоритъма от времето и пространството. Интересна е констатацията, че „Алгоритъмът на деформацията, който обкръжаващата другоезична среда нанася върху родния български език на българските емигранти в чужбина, е *забавен* (но неизбежен) по отношение още на първото поколение емигранти, *забързан* (и наличен особено извън семейството) по отношение на второто поколение, *заместил изцяло* (или почти) българския език по отношение на третото и на всяко следващо поколение българи” (с. 57–58). Не става ясно кои постановки на лингвистичната география и на географията на езиците определят (пред)убеждението на авторката, че „зависимостта на алгоритъма на деформация на българския емигрантски език е обратнопропорционална на отдалечеността на емигрантската общност от България” (с. 61). Уводът завършва с точката, озаглавена „Обърнатият космос на българина, потопен в „дълбоки сини планини” – едно великолепно есе, което съм слушала със затаен дъх на една от социолингвистичните конференции.

Езикът на авторката е емоционален и метафоричен, но на места се срещат несполучливи, будещи недоумение аналогии и сравнения – аналогията с лъжицата до

вряща в тенджерата вода (с. 34); сравнението на езика ни с „миньорска лампа на твърда глава, която не се прекланя пред нищо” (с. 50) и др.

В първа глава изследването е фокусирано върху политиката на България към днешните ни емигранти и политиката на емигрантите към днешна България. Макар и представени в публицистичен стил, важни са постановките за културноориентирано образование в българските училища у нас и в чужбина и за необходимостта от развитието на *културоведски ориентирана методика*; за органичната връзка между език и култура като най-сигурното средство за идентификация на личността; за транскултурацията, включваща стратегиите на личността да приеме чуждата култура, без да остави своята, като политика на мултикултурното общество. Изключително емоционално е коментирано качеството на учебниците, използвани в българското училище в Сидни през 2016 г., пространно е критикувано терминологизирането в езиковедските науки, за да се стигне до прозрението, че „преподаването на езика трябва да се разграничи и пригоди според целевите групи, в които се преподава”, т.е. да се съобрази с българските деца в неделните училища в чужбина, чийто български език е *втори роден* (с. 129). Чрез анкетно проучване е декларирано намерението да се установят езиковите нагласи – от 24 въпроса в анкетата, проведена в Сидни, са коментирани отговорите на един въпрос („На какъв език разговаряте вкъщи (със съпруга/та; с децата; с други членове на семейството)?“), а от анкетата за българите по света – отговорите на три въпроса. И тук анкетните листове следва да се преместят в приложенията. Вярна на своя стил, К. Исса завършва първа глава с коментар на функциите на езика на българските емигранти в Сидни, позовавайки се на художествената творба „Седмата функция на езика“ на Лоран Бине – поредното великолепно есе на авторката за означаващата „седма функция на родния език“.

Втора глава е посветена на българския език в Сидни, Австралия. Приносен характер има изследването на съвременната езикова ситуация на българската емигрантска общност в австралийския град, характеризираща се с билингвизъм и диглосия. Мотивирано е както използването на терминологията и методологията на социолингвистичното изследване на българските градове, така и основополагането на „ново направление“ в социолингвистиката – *социолингвистична емигрантология* (с. 173). Направен е опит за синхронен „срез“ на социалната структура на онези пространства на мегаполиса, в които е открито българско присъствие. В 3.2. са проследени българо-австралийските културни връзки, чието място, според мен, не е тук. Езиковите контакти на политическите имигранти в Сидни са представени чрез

анализ на интервюта с трима бежанци от тоталитарния режим в България, при които билингвизмът е координиран, а най-ярките интерференции са лексикалните. Езикът на българските семейства в Сидни е специално изследван, тъй като, по думите на авторката, „от разговорите в семейна среда най-добре се вижда жив ли е (и доколко се използва) нашият език”. Въз основа на характеристиката на езика на семейството домакин („нашето семейство”) и „другите семейства” са формулирани важни изводи за поколенческия характер на езика: „езикът на първото поколение, на емигриралите в зряла възраст, е изцяло български в разговорите между съпрузите”; „семейният мезолект е най-поддържаният вариант на българския език”; „отклоненията, характерни най-вече за речта на родените в чужбина деца, *не са безизключителни*”, „родноезиковите им интерференции са с посока от английски към български”, като тяхното двуезичие е стилистично. Абсолютно неоправдано е привездането на целия записан разговор между представители на различни поколения българи, живеещи в Сидни (както и следващите интервюта в тази глава). Повтарят се констатации и твърдения, които са изказани вече. Наистина стойностно и разтърсващо е интервюто с възрастната гъркиня, живяла в България и владееща български, но и неговото място е в приложенията. На подглавата „Българското неделно училище – институция и реалност” също мястото не е тук. Иначе са ценни идеите „учебниците – да бъдат не адаптирани, а *отворени за адаптиране* от самите учители” и че „най-важното (и възможно да се постигне) е отношението към езика като към роден”, защото „ако билингвизмът се постигне от австралийските българчета, те ще успеят да фокусират смисъла именно в пресечните точки между двата си родни езика” – „ако те се припознават като родни, ще обогатят взаимно своята битийност”. В 3.6. са посочени социолингвистичните обстоятелства, чието влияние се отчита – месторождение и местопроизход, продължителност на живеене в Австралия, образование, професия, пол, социален статус, степен на владене на българския език и възраст (*поколенческа група*) като най-важен фактор. Интерес представлява обърнатата скала по отношение на използването на информационните технологии и социалните мрежи – възрастните българи в Австралия са най-активното поколение, ползващо интернет технологиите в противовес на пасивните техни връстници, живеещи в страната ни, докато младите общуват онлайн с връстниците си на английски, така че авторката определя комуникационните интернет практики на децата на български език като *нищожни*. Няма как да не се съгласим с констатацията, че „отмре ли езикът – умира народът” (нали на старобългарски *език* означава и *народ*).

Трета глава е същностна за изследването – основната му цел е теренното проучване на езика на българската общност в чуждоезиковото обкръжение на Сидни. Изследваните лица са 80, от които 36 – основни информатори, 24 са учениците от българското училище, а 19 – техни родители, определени като допълнителни информатори. Направена е характеристика на изследваната група с български етнически произход („които *се означават като българи*”) – тази идентификация е най-обединяващият ѝ, най-важен признак. Като втори по важност признак е определена възрастта на информаторите, разделени в три групи (А – „азбукарчета”, Б – „билингви”, средното поколение, и В – „възрастни”, с допълнителни символни означения). „Основният обективен фактор при тях, водещ към използване/изоставяне на българския език в обкръжението на англоезичната среда, е *поколенческият*” (с. 311). Останалите признаци (образование, професия, пол) според авторката са нерелевантни. Очаквано и нормално е, че превключването в подгрупата на билингвите „става сравнително бързо и чисто”, но не мога да се съглася, че в България „нито един от териториалните ни диалекти вече не е жив, защото не са живи носителите му” (с. 324). Също така закономерно и очаквано е да има отклонения и затихващи функции на някои елементи от региолекта на билингвите в Сидни и не е чак толкова изненадващо, че *фонетичната и морфологичната система* при тях е почти „неподвластна на атаките на английския”, както и че интерференции от английския език в идиолектите на възрастните (шест баби и един дядо) не се откриват. Следва социолингвистична дескрипция на представителни идиолекти – „типични образци от езиковото поведение на всичките 80 изследвани лица, които илюстрират говорното разнообразие в езика на сиднишките българи” (с. 329). От общо 25 сонди най-напред са приведени записи в учебните часове в българското училище, след това – записи при семейни сбирки, и накрая – записи от срещи на обществени места и тайни записи в семейството домакин, съпроводени с коментар на наблюдаваните отклонения, интерференциите и деформациите (главно при децата). Несериозно е въз основа на речта на единствения записан третокласник да се прави заключение, че „каквато и да е обстановката, какъвто и да е преподавателят, функциите на българския език отстъпват с нарастване на възрастта” (с. 363). Също така заключението за езика на учениците от училището (кои са определящите нивото им признаци) не почива на обективни данни, тъй като липсва количествен анализ (както и при следващите „сонди”). Става ясно, че записаната реч на информаторите е различен български език, а именно „наличният в устуса в страната ни по времето на напускането ѝ от емигранта” (с. 415). Или че е език с междинна система – суперстрат, тъй като е

белязан от доминирането на австралийския английски, или адстрат, защото попива масови, предимно лексикални заемки от английския език (с. 495).

В заключението (цели 70 страници) се проявява стремежът към обобщаване на интерференциите в езика на българските емигранти в Сидни (лексикални, фонетични и граматични), характеризиране на преходността на този език, предлагане на алгоритъм на „забавяне на забравянето” му и „запазване на живота му колкото е възможно по-дълго”. Очакването ми бе за систематизирани и номерирани изводи. Не е тук мястото на цитираните автори (с. 500–501, както и по-нататък). Въз основа на коментара към сондите езикът на трите изследвани поколения е определен като английски (при група А), смесен (при група Б) и български (при група В) – с обобщаващ термин ‘преходен език’, добре обоснован. Вместо обещания алгоритъм са посочени три начина „за забавяне на забравянето на езика” – свързани със самоидентификацията в семейството, с училището и с държавните политики. И поредното настояване българската лингвистика „да запази езика български, защото тя може”.

Библиографията включва 186 източника (българоезичните и англоезичните не са диференцирани), от тях 36 автоцитирания (на собствени трудове). Съществен пропуск е например *Карта „Българският език на ново място по света” с текст* (2016) на А. Кочева. Публикациите по темата на дисертацията са 30.

В приложението е включен интересен снимков и текстови материал. За мен беше изненадващо да науча, че Мария Стайкова – дъщеря и сестра на известни смолянски художници, живее в Австралия и играе толкова важна роля за българите в далечната страна, като „запознава Австралия с България и обратно”.

Приемам десетте научни приноса, които авторката на изследването посочва в края на дисертационния труд, с известни резерви (че за пръв път се представя процесът „превключване на кода” в диахронен план; че чрез методите на социолингвистичната емигрантология е установен алгоритъмът на движението на деформациите и отклоненията в речта на българските емигранти в Сидни).

В заключение искам да кажа, че въпреки направените забележки достойнствата на представеното изследване са доказателство за способността на авторката да работи успешно на терен при необичайни и трудни условия, да организира огромен по своя обем материал и да го интерпретира увлекателно, по-скоро научнопопулярно, отколкото строго научно. Изследването изисква голямо усърдие, старание и прецизност, която на места липсва. Правят неприятно впечатление пунктуационните пропуски, срещат се и правописни и технически грешки. Предлаганият труд би

спечелил, ако се съкратят многократните повторения и се изчистят текстовете, които авторката сама определя като „наивна моя фантазия”. Оптималният обем би бил не повече от 400 страници.

Достоинствата и приносните моменти на представения дисертационен труд ми дават основание да смятам, че той заслужава да получи положителна оценка, а на неговата авторка Катя Грозева Исса да бъде присъдена научната степен „доктор на науките”.

27.07.2023 г.

Рецензент: проф. д.ф.н. Елена Николова